

Nicolae Enciu

SCRIEREA ȘI RESCRIEREA ISTORIEI

Tendințe recente în istoriografia rusă
de reinterpretare a participării Rusiei țariste
la Primul Război Mondial.

DE LA LENIN LA PUTIN

SUMAR

Actualitatea Primului Război Mondial la o sută de ani de la declanșare 9

1. Constituirea istoriografiei sovietice a Primului Război

Mondial (1917-1955) 35

§1. Ostatici ai dubioasei utopii sociale leniniste..... 35

§2. Afirmarea școlii istorice a lui Mihail Pokrovski (1868-1932)..... 49

§3. Stalinizarea istoriei Primului Război Mondial 56

§4. Participarea României la Primul Război Mondial ca temă
de cercetare în istoriografia sovietică 62

2. Criza și deriva istoriografiei sovietice a Primului Război

Mondial (1956-1990) 67

§1. Revizuirea neostalinistă a școlii istorice a lui Mihail
Pokrovski. Pe calea spre o metodologie leninistă
originară a Primului Război Mondial (1956-1985)..... 70

§2. *Marele Război* în umbra *Marii Revoluții Socialiste*
din Octombrie (1985-1990)..... 81

§3. Aplicarea teoriei leniniste a imperialismului la participarea
României la Primul Război Mondial..... 86

3. Istoria în subordinea politicii. Războiul uitat

în istoriografia recentă a Federației Ruse (1990-2014) 102

§1. Asociația Istoricilor Primului Război Mondial
ca instrument de interpretare obiectivă a istoriei
secolului al XX-lea (1990-2000)..... 106

52. De la Războiul uitat la Marele Război pentru Apărarea Patriei (2000-2007)	127
53. Anevoioasa cale de reevaluare a participării României la Primul Război Mondial.....	136
54. Istoria Primului Război Mondial ca instrument al noii politici imperiale ruse	147
Încheiere	161
Cronologia participării Rusiei țariste la Primul Război Mondial	171
Bibliografie selectivă	179
Anexe	203
Rezumat	219
Резюме	220
Résumé	222

„ingrădiți“, de vreme ce nu văd cultura europeană drept „una obișnuită, ba încă una necesar pe sfârșite“, și nu admit că statele continentului european rămân pe mai departe locomotivele istoriei³⁰.

Una din alternativele viabile la *Declinul Occidentului* lui Spengler a fost formulată în acei ani de contele Richard von Coudenhove-Kalergi (1894-1972), în cartea *Pan-Europa*, publicată în 1923³¹. În volumul respectiv, Coudenhove-Kalergi a propus un prim proiect de unificare a Europei pe baze confederaliste și tot el va crea Uniunea Pan-Europeană în calitate de primă organizație neguvernamentală „europeistă“ de pe continent. Moștenitoare a unei bogate culturi și istorii mărețe, Europa, în viziunea lui Coudenhove-Kalergi, nu putea să supraviețuiască vicisitudinilor vremii decât îmbinând armonios particularitățile și interesele tuturor popoarelor de pe bătrânul continent. Alături de reconcilierea dintre Franța și Germania, rejectarea oricăror prejudecăți naționaliste, apărarea libertăților și consolidarea păcii constituiau pietrele de temelie ale ceea ce Coudenhove-Kalergi numea *Statele Unite ale Europei*³².

Necesitatea constituirii Europei ca model de solidaritate, care să elimine din fașă germenii oricărui conflict, a declanșat, în perioada dintre cele două războaie mondiale, teza transformării „bătrânului continent“ fie într-o patrie comună, fie într-o uniune de state împărțășind principii și valori comune.

În accepția lui Hermann Keyserling, bunăoară, întreaga importanță a Europei constă în spiritualitatea ei, „căci e singurul domeniu în care ea este încă unică. În același timp, e singurul care tocmai acum poate fi sporit într-o măsură nemaiîntâlnită. Orice realizare a sensului pe pământ are ca premisă tensiuni empirice. Or, acestea sporesc într-un grad ce n-a mai fost cunoscut anterior. Extrem de tensionat este raportul lăuntric al continentului nostru atât față de noul Occident, cât și față de noul Orient. Aproximarea diferitor popoare europene unele de altele, la rândul ei, are ca urmare crearea unor tensiuni extreme. La aceasta conduce, de asemenea, necesita-

³⁰ I. Saizu, Al. Tacu, *Europa economică interbelică*, Institutul European, Iași, 1997, p. 29.

³¹ Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*, Verlag, 1923, 168 p.

³² Oleg Serebrian, „Kudenhove-Kalergi și geopolitica unității europene“, în *Democrația*, an. III, nr. 9 (63), 18 martie 2003, p. 1, 3.

CONSTITUIREA ISTORIOGRAFIEI SOVIETICE A PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1917-1955)

§1. Ostatici ai dubioasei utopii sociale leniniste

Considerat ca idee, doctrină, teorie, aspirații multisekulare, nu însă și ca aplicație practică, punctul forte și caracterul atractiv al comunismului, chiar de la apariția sa¹, a constat în pretenția de a deține o cunoaștere științifică a istoriei și a legilor evoluției sale². Din moment ce *partidul* – unic, evident, deoarece și adevărul științific este unic – posedă adevărata

¹ Cuvântul *socialism*, inventat în 1803 de un scriitor italian obscur, Giuliani, a trecut neobservat la început. În Franța, el apare pentru prima dată la 12 noiembrie 1831, în ziarul protestant *Le Semeur*. În februarie 1832 și în aprilie 1833, cuvântul „*socialism*“ este preluat de organele de presă socialiste: ziarele *Le Globe*, saint-simonist, și *Le Phalanstère*, fourierist. În așa mod, Pierre Leroux, care a pretins că ar fi inventatorul acestui neologism, în realitate nu a făcut decât cel mult să-l reinventeze în 1834. Oricum, conceptul de *socialism* adoptă inițial doar simplul aspect al unei noțiuni morale, opuse individualismului, iar sensul modern și l-a căpătat abia în anii 1840. Parcă pentru a spori și mai mult confuzia, un alt termen, cel de *comunist*, apare în Anglia pentru prima dată în 1841, iar *comunism* în 1843 (*Oxford Dicționar de politică*. Coordonat de Iain McLean. Traducere și glosar de Leonard Gavrițiu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 85; Frédéric Laupies (coordonator), *Dicționar de cultură generală*. Trad. de Giuliano Sfichi (coord.), Editura Polirom, Iași, 2008, p. 701).

² Într-o accepție cvasiunanimă, această pretenție a lui K. Marx de a fi descoperit legile evoluției istorice ale omenirii este în mare măsură responsabilă pentru natura regimurilor născute din comunismul marxist (Frédéric Laupies (coordonator), *Dicționar de cultură generală*. Trad. de Giuliano Sfichi (coord.), Editura Polirom, Iași, 2008, p. 757).

cunoaștere a cursului istoriei, el își poate aroga dreptul de a impune întregii societăți aplicarea acestei „cunoașteri“. Mergând „în sensul istoriei“, un sens care nu poate fi decât „cel bun“ deoarece este cunoscut „în mod științific“, acțiunea revoluționară își permite să folosească toate mijloacele pentru a-și atinge scopul. Acest scop este realizarea societății ideale, a ceea ce s-ar putea numi *utopie*.

Apreciat din acest punct de vedere utopic, **comunismul** (de la lat. *communis*, comun) apare drept „o orânduire socială fără clase, în care mijloacele de producție sunt proprietate unică a întregului popor, în care există o deplină egalitate socială a tuturor membrilor societății în care odată cu dezvoltarea multilaterală a oamenilor vor crește și forțele de producție pe baza științei și tehnicii în permanentă dezvoltare și în care toate izvoarele avuției sociale se vor revărsa din plin într-un torent puternic și se va realiza mărețul principiu „De la fiecare – după capacități, fiecăruia – după necesități“³.

Asemeni oricărei alte utopii sociale, utopia marxistă pretinde să-i ridice pe oameni pe un plan etic superior (crearea „omului nou“), pornindu-se de la ipoteza că omul este educabil nu numai în domeniul științei, ci și în cel al conștiinței: „Comunismul este o societate a oamenilor muncii liberi și conștienți, societate cu un înalt grad de organizare, în care se va statornici autoconducerea obștească, în care munca spre binele societății va deveni pentru toți prima cerință vitală, o necesitate conștientă, și capacitățile fiecăruia vor fi aplicate cu cel mai mare folos pentru toți“⁴.

Preluând ideea iluministă a *educării speciei umane*⁵, potrivit căreia activitatea omului nu este motivată doar de câștigul material, ci în egală măsură de imboldurile unei solidarități și dorințe de ajutorare⁶, doctrina comunistă a transformat *înverșunarea pedagogică* în una din trăsăturile

³ *Енциклопедия Советикэ Молдовеняскэ*. Вол. 3, Ред.-шеф Я. Гросул. Кишинэу: Ред. принципалэ а Енциклопедией Советиче Молдовенешть, 1972, п. 366; *Дикционар енциклопедик молдовенеск*. Кишинэу, Ред. принципалэ а Енциклопедией Советиче Молдовенешть, 1989, п. 276.

⁴ *Програмул Партидулуй Комунист ал Униуний Советиче*. Ноуа редакцие, Кишинэу, 1986, п. 27.

⁵ În special de la Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), reprezentant de vază al iluminismului în Germania.

⁶ Eduard Goldstücker, „Despre utopie“, *Lettre Internationale*, nr. 27, 1998, p. 116.

rale caracteristice, pretinzând transformarea *moralei comuniste* – auto-proclamate „*treapta superioară a progresului moral al omenirii*“ – într-o *lege morală a societății în ansamblu*. Mai mult, normele moralei comuniste nu se limitează doar la comportamentul indivizilor; ele devin *factori decisivi ai transformării societății*, influențând formarea instituțiilor sociale comuniste și întregul mers al dezvoltării sociale. În consecință, răspândirea normelor moralei comuniste urma să facă inutile reglementările legislative și administrative ale relațiilor dintre individ și societate, ajungând în final la „*afirmarea libertății depline a personalității*“⁷.

Pentru a se ajunge la *situația ideală*, sunt acceptate *toate mijloacele*: este bine tot ce poate accelera atingerea acestei stări ideale și rău tot ce o poate frâna. Acțiunea politică nu poate fi judecată decât în funcție de un singur criteriu: eficacitatea în ceea ce privește apropierea de scop. Obiectivul final este investit, așadar, cu cea mai înaltă valoare morală: *dreptatea, pacea, fericirea pentru toți și pentru totdeauna*.

Prin urmare, prețul care trebuie plătit, indiferent de mărimea și greutatea acestuia, poate fi și chiar trebuie neglijat dacă este justificat de idealul etic și moral. Dar cine poate măsura această eficiență? Evident, cel care cunoaște scopul urmărit și mijloacele pentru a-l atinge, căruia i se conferă dreptul la definirea mijloacelor de acțiune. Cel sau cei care posedă această „*învățătură sacră*“ poate fi un om, un grup sau un partid, investit/investiți cu dreptul de a exercita „*dictatura cunoașterii*“⁸.

Dacă baza misiunii cu care este însărcinat partidul, grupul sau persoana respectivă este considerată *științifică și rațională*, educarea, reeducarea, inculcarea și pedagogia permanente devin elementele indispensabile ale vieții cotidiene a unei societăți care și-ar stabili drept scop să stârpească mentalitățile și comportamentele vechi: este vorba despre o încercare de *a adapta realitatea la un delir teoretic*⁹. Și dacă realitatea se

⁷ *Научный коммунизм. Материалы к лекциям*. Ред. кол.: В.А. Карпушин и др. Москва, Издательство политической литературы, 1965, с. 368-381; *Дикционар де философия*. Суб редакция луй И.Т. Фролов. Ед. а 4-а. Кишинэу, Редакция принципалэ а Енциклопедией Советиче Молдовенешть, 1985, п. 226-227.

⁸ Cf. Frédéric Laupies (coordonator), *Dicționar de cultură generală*. Trad. de Giuliano Sfichi (coord.), Editura Polirom, Iași, 2008, p. 773.

⁹ М.Я. Геллер, А.М. Некрич, *Утопия у власти*, Москва, Изд-во «МИК», 2000, с. 153.

Respectiv opune, epurările, represiunile și masacrele care urmează nu fac decât să confirme previziunea fenomenului cunoscut ca „*ascuțirea luptei de clasă în faza de clădire a socialismului*”¹⁰, prin care este sancționată orice opoziție a *contrarevoluționarilor* de tot soiul.

André Comte-Sponville (*Traité du désespoir et de la béatitude*. T. I: *Le mythe d'Icare*) afirmă că totul merge bine atâta timp cât utopia joacă rolul critic de denunțare a nedreptăților și dezordinilor prezente. Dar totul se schimbă, susține Comte-Sponville, de îndată ce utopia ajunge la putere: „În acel moment, invocarea societății viitoare devine, în loc de condamnare, scuzare și justificare a societății prezente. Același ideal comunist, care servea la condamnarea capitalismului, servește și la absolvirea socialismului. În acest fel se pot sacrifica generații întregi. Suferiți, dar nu contează: veți fi fericiți, voi sau copiii voștri... Se fac greșeli, dar nu contează: ele vizează adevărul... Se comit crime, dar nu contează: ele pregătesc dreptatea viitoare... Teroarea domnește, dar nu contează: ea pregătește libertatea de mâine... În cele din urmă, utopia ajunsă la putere reproduce escrocheria ce se află în centrul oricărei religii: din moment ce paradisul va să vină, suferințele care ne fac să-l merităm și care îl anunță trebuie îndurate cu răbdare. Totul este justificat, sanctificat, anulat. Totul e bine, de vreme ce totul se îndreaptă spre ce este cel mai bine. Totul e cât se poate de bine în cea mai bună dintre lumile posibile... în pregătire. Utopia este religia ateilor”¹¹.

Considerând utopia drept o societate „la cheie”, având elaborate în detaliu modul de petrecere a timpului, alimentația, vestimentația, habitatul etc., nu mai rămâne decât ca aceasta să fie dorită, trecerea de la utopia teoretică la utopia practică fiind nu numai firească, ci și obligatorie. În această ordine de idei, „utopistul este adesea un militant care caută aventurieri, fonduri și un teritoriu pe care să-și realizeze visul”¹².

Un utopist a fost, indiscutabil, V.I. Ulyanov (Lenin). În ianuarie 1917, aflat la Zürich, Lenin spunea, vădit împăcat cu destinul său de emigrant politic, că generația sa nu va mai trăi să vadă triumful revoluției în

¹⁰ Cf. Frédéric Laupies (coordonator), *Dicționar de cultură generală*. Trad. de Giuliano Sfichi (coord.), Editura Polirom, Iași, 2008, p. 758.

¹¹ *Ibidem*, p. 773.

¹² *Ibidem*, p. 771.

Rusia¹³. Paradoxal, dar într-o singură săptămână, odată cu căderea imperiului Romanovilor, pesimismul lui Lenin evoluează într-un optimism irezistibil, declarând că Rusia parcurge faza tranziției „de la răzvrătirea împotriva țarismului la revolta împotriva burgheziei”¹⁴. Diabolicul plan elaborat de liderul bolșevic urmărea înfrângerea militară a Rusiei, declanșarea războiului civil, cucerirea puterii de către bolșevici, culminând cu declanșarea revoluției proletare mondiale¹⁵.

În vederea realizării acestui plan, Lenin și grupul său de bolșevici vor merge până la colaborarea cu dușmanul Rusiei, Germania. Astfel, în urma unor înțelegeri dintre V.I. Lenin și tovarășii săi, aflați în Europa de Vest înainte de martie 1917, cu oficialitățile civile și militare germane, aceștia au fost protejați și ajutați să treacă, într-un vagon plumbuit, prin această țară inamică spre Rusia, în schimbul aranjamentului de a acționa pentru încheierea imediată a păcii și pentru înlăturarea guvernului rus, adept al continuării războiului, alături de aliați, până la victorie¹⁶. În virtutea aceleiași promisiuni de a semna un tratat de pace imediat după ce ar câștiga puterea în Rusia, guvernul german, cu concursul „negustorilor revoluției” Aleksandr Lazarevici Helfand (Alexandru Moscovici sau Parvus) și Iakov Stanislavovici Fürstenberg (Ganețki), a susținut cu fonduri generoase activitățile politice ale lui Lenin, estimate la peste cincizeci de milioane mărci-aur¹⁷.

În acest sens, istoricul rus Dmitri Volkogonov, afirmă: „E greu de găsit în istoria omenirii un exemplu similar de partid politic, care, de dra-

¹³ *Istoria universală*. Vol. III: Evoluția lumii contemporane/ F.-G. Dreyfus, A. Jorcin, P. Thibault, P. Milza. Trad. de Maria Cazanac și George Anania, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006, p. 328.

¹⁴ Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*. Traducere: Anca Irina Ionescu, Editura Orizonturi, Editura Lider, București, f.a., p. 140.

¹⁵ *Ibidem*, p. 140-141.

¹⁶ M.C. Stănescu, „1917/1918 – România la un pas de prăbușire”, în *România în situații limită*. Editor coordonator Lucian Culda, Editura Licorna, București, 1995, p. 35.

¹⁷ Martin Griffiths, *Relații internaționale: școli, curente, gânditori*. Prefață de Ionel Nicu Sava, Editura Ziua, București, 2003, p. 225-226; С.В. Тютюкин, *Первая Мировая война и революционный процесс в России* (Роль национально-патриотического фактора)// *Первая Мировая война: Пролог XX века*. Отв. Ред. В.Л. Мальков. Москва, «Наука», 1999, с. 246-249.

gul obținerii puterii, să fi acționat atât de concertat pentru înfrângerea propriei țări, așa cum au făcut bolșevicii¹⁸.

Ajuns la putere cu o incredibilă ușurință, conducerea statului fiind transferată partidului care promisese că va face poporul fericit, aducându-i pace, pământ și libertate, părea că nu mai rămâne decât să se construiască edificiul socialist în conformitate cu proiectul inițial. Foarte curând însă, Lenin și-a dat seama că „victoria împotriva lumii vechi era imposibilă fără dictatura proletariatului și o mână de fier¹⁹. Doctrina luptei de clasă dusă cu neînduplecare până la capăt, până la distrugerea și exterminarea fizică a adversarului, precum afirmă profesorul B. Struve, era într-un perfect acord cu atitudinea emoțională a lui Lenin față de realitatea înconjurătoare. În această privință, Lenin „nu ura doar autoritatea existentă (țarul) și birocrăția, lipsa de respect față de lege și arbitrariul polițienesc, ci și pe cei aflați la antipodul acestora – „liberalii“ și „burghezia“. Această ură avea în ea ceva teribil și respingător: deși alimentată de emoții și aversiuni concrete, așa spune animalice, nu înceta să fie, în același timp, rece și abstractă, precum întreaga sa ființă²⁰.

Pentru Lenin, ființa umană nu prezenta, practic, niciun interes; gândea doar în termeni de partid, mase, clase, state. Deoarece considera că orice grup sau individ care nu făcea parte din partidul lui era un adversar, o astfel de persoană sau grup trebuia redusă la tăcere. Fie că erai de acord cu el, fie că-i deveneai dușman ireconciliabil²¹.

Conduși, în primii ani de la preluarea puterii de stat, doar de utopia lui Lenin, *Statul și revoluția*, consacrată „statului-comună“, bolșevicii au fost preocupați, aproape exclusiv, de consolidarea propriei puteri. Astfel, Adunarea Constituantă a fost imediat dizolvată, iar Constituția din iulie 1918 adoptată de către Congresul Sovietelor cu suprareprezentare muncitorească, a trecut puterea exclusiv în mâinile Consiliului Comisarilor Poporului, confundat cu Biroul Politic al Partidului Bolșevic, devenit Partid Comunist. Opoziția a fost imediat interzisă, iar vânătoarea și prigoana

¹⁸ Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, p. 141.

¹⁹ *Caiete Critice*, nr. 1-4 (122-125), 1998, p. 37.

²⁰ Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 104.

²¹ *Ibidem*, p. 106.

„dușmanilor poporului“ și ai contrarevoluționarilor era condusă de Ceka, o poliție politică în fruntea căreia se afla bolșevicul Felix Dzerjinski.

Întreaga societate era considerată de bolșevici, cel puțin în prima etapă a revoluției, o imensă uzină care trebuia organizată după un principiu centralizator și eficace din care urmau să fie eliminate instituțiile și grupurile sociale rămase de la vechiul regim. Așa se explică, de exemplu, declanșarea, în 1918, a unei cruciade de exterminare a chiaburilor care „sug sângele poporului“ sau dispozițiile de a lichida cât mai mulți popi cu puțință, în 1922, profitându-se de faptul că atenția oamenilor era abătută de foamete. Amestecul metodelor preluate de la modul de funcționare al uzinelor capitaliste, de la armată și de la normele de igienă publică era făcut în numele unei idei despre o umanitate regenerată și un viitor luminos.

Numai că soluțiile preconizate nu aduceau rezultatele scontate: Lenin se aștepta la un avânt datorat unei gestiuni economice bazate pe contabilitate și verificare, conform unui model preluat de la procedurile economiei de război a Germaniei din anii 1914-1918²². Or, sistemul funcționa prost, iar Lenin nu a găsit o altă soluție decât să atragă atenția tovarășilor săi că „lupta de clasă se ascute după luarea puterii“.

Distrușgerea în masă a „claselor exploatatoare“ și a intelectualității ruse a avut loc sub conducerea directă a lui Lenin, imediat după lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917 și în anii războiului civil. În viziunea „marelui visător de la Kremlin“, intelectualitatea, profesorii, scriitorii nu erau altceva decât niște „contrarevoluționari fățiși, complici ai Antantei, spioni și corupători ai tineretului“, din care motiv, la 19 mai 1922, a inclus în Codul penal articolul privind pedeapsa capitală aplicabilă oricărui individ, opinia căruia era de natură „să ajute obiectiv“ burghezia²³. În atare mod, Lenin este cel care a sancționat juridic exterminarea oricărui individ indezirabil puterii bolșevice.

Concomitent cu acele atrocități, au fost înecate în sânge nenumărate răscoale ale țăranilor, aduși la disperare de fiscalitatea inumană și de poli-

²² Vezi: Л.И. Зубок, *Германия в 1918-1940 годах*. Стенограмма лекций, прочитанных в ВПШ при ЦК ВКП(б). Москва, 1945, с. 32-36.

²³ М.Я. Геллер, А.М. Некрич, *Утопия у власти*, Москва, Изд-во «МИК», 2000, с. 135, 136.